

فرهنگ توصیفی علوم اجتماعی

خلیل میرزایی

www.ketab.ir

سرشناسه : میرزایی، خلیل، ۱۳۴۶-
 عنوان و نام پدید آور : فرهنگ توصیفی علوم اجتماعی / خلیل میرزایی.
 مشخصات نشر : تهران: فوژان، ۱۳۹۳
 مشخصات ظاهری : ۱۳۰۴ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۲۹۸-۱۲-۱
 وضعیت فهرست نویسی : فیا
 موضوع : علوم اجتماعی -- واژه نامه ها -- فارسی
 موضوع : علوم اجتماعی -- واژه نامه ها -- انگلیسی
 موضوع : فارسی -- واژه نامه ها -- انگلیسی
 موضوع : زبان انگلیسی -- واژه نامه ها -- فارسی
 رده بندی کنگره : H۴۹/ف۲م۹ ۱۳۹۳
 رده بندی دیویی : ۳۰۰/۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۶۵۷۰۵۵

نشر فوژان

فرهنگ توصیفی علوم اجتماعی

۱۳۹۴

خلیل میرزایی

نوبت چاپ: اول

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

حروفچینی و صفحه آرائی: فتحی

لیتوگرافی/چاپ: کوه نور/عطا

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن بطور کلی و جزئی (چاپ، فتوکپی، فایل صوتی،
 تست سازی و انتشار الکترونیکی...) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع بوده و قابل پیگرد قانونی است.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۲۹۸-۱۲-۱

قیمت: ۵۹۰۰۰۰ ریال

مرکز پخش: توحید دانش

تهران، م انقلاب، خ لبافی نژاد بین کارگر جنوبی و اردیبهشت، نبش کوچه درخشان پلاک ۲، ط اول.

تلفن: ۰۹۱۲۶۸۶۰۹۲۳-۶۶۴۰۸۵۰۱-۶۶۴۹۰۲۰۹

www.FoozhanBook.com

fozhanpub@yahoo.com

پیشگفتار

وقتی در سال ۱۳۸۱ کار تألیف کتاب «فرهنگ توصیفی علوم اجتماعی» را شروع کردم، هرگز فکر نمی کردم کار نگارش و به ویژه چاپ و توزیع این کتاب تا سال ۱۳۹۳ طول بکشد. در آن زمان نیروی جوانی و کوشایی قالب بر شخصیت خودم را به عنوان ملاکی جهت اتمام سریع تر کتاب، سرلوحه ی کار خود قرار داده بودم و با علم به این که می توانم با کاهش ساعت های فراغت و خواب خود که گاهی حداکثر آن به چهار تا پنج ساعت می رسید طی حداکثر پنج سال کتاب حاضر را به پایان برسانم، اما از یک سو وسواس در کار و از سوی دیگر تألیف و ترجمه ی کتاب های هم زمان دیگر از جمله «فرهنگ تخصصی انگلیسی - فارسی علوم انسانی» (۱۳۸۵)، «کاربرد آمار و SPSS در پژوهش های علوم انسانی» (۱۳۸۵)، «پژوهش، پژوهشگری و پژوهش نامه نویسی» (۱۳۸۸)، «طرح و پایان نامه نویسی» (۱۳۸۹)، «شیوه ی عملی مقاله نویسی» (۱۳۹۰)، «درآمدی بر شبکه های اجتماعی» (۱۳۹۰)، نظریه ی جامعه شناسی معاصر و ریشه های کلاسیک آن (۱۳۹۰)، نظریه ی جامعه شناسی مدرن (۱۳۹۰) موانعی بزرگ در مقابلم بودند که می توانستند در برابر سرعت و حرکت این کتاب قرار گیرند و اتمام آن را به تأخیر بیندازند. به هر حال، تألیف این کتاب هیچ وقت متوقف نشد و هر روز با جدیت پیگیری شد و در سال ۱۳۹۰ تصور می کردم کار به پایان رسیده است و در تماس با برخی از رسانه ها اعلام داشتم کتاب به زودی راهی بازار خواهد شد. اما، آن وعده بعد از سه سال عملی شد و به جرأت می توانم بگویم که این تأخیر تا حد کمی به مسأله ی چاپ و توزیع بر می گردد و بیشتر مربوط به بازنگری در کار بوده است.

در سال ۱۳۹۰ یک مرور اجمالی کار مرا با چهار چالش مهم مواجه ساخت: (۱) جامعیت کتاب. گله های بسیاری از همکاران دانشگاهی، دانش پژوهان، و دانشجویان از نبود یا نابسندگی تعریف های نظری بسیاری از اصطلاح های حاکم بر علوم اجتماعی این دغدغه را در من ایجاد کرد که چرا نباید تا حد امکان اصطلاح های جدید مورد نیاز به کار موجود اضافه شود تا این اثر بتواند تا حد ممکن سطح گسترده ای از نیازها را پوشش دهد. (۲) به روزبودگی. بررسی کتاب های مشابه موجود حاکی از این بود که مفهوم ها و اصطلاح های جدیدی در حوزه ی علوم اجتماعی مطرح شده اند، اما کمتر به آن ها پرداخته شده است؛ (۳) جهان شمولی در تعریف. بررسی کار های موجود حاکی از این بود که بسیاری از تعریف های نظری همه ی کیفیت ها و صفت های موجود در آن مفهوم یا اصطلاح را نمی پوشانند و لازم است تجدید نظر اصولی در آن ها انجام گیرد؛ و (۴) تغییر معنایی. تغییر در سبک و شیوه ی زندگی و حتا دیدگاهی در جهان رویکردی جدید را می طلبید و تغییر معنایی را ملزم می گردانید. برای نمونه، تعریف خانواده که زمانی حاصل پیوند دست کم یک زن و مرد بود به

پیوند هم‌جنس‌ها نیز راه پیدا کرده است.

به هر حال، با علم به این‌که پرداختن به این چالش‌ها دست کم به دو تا سه سال زمان نیاز دارد از خیر چاپ زود هنگام کتاب گذشتم و چاپ به هنگام از نظر کیفیت را ترجیح دادم و تجدید نظر اصولی و اساسی در کار را سرلوحه‌ی کار خود قرار دادم و طی زمان تجدید نظر ترجیح دادم هیچ کتاب دیگری را در دست نگیرم و بیشینه‌ی نیرو و انرژی و حتی زمان خود را صرف این اثر نمایم و اکنون از اینکه به چالش‌های مذکور پرداخته‌ام در خود احساس رضایت می‌کنم و امیدوارم توانسته باشم گامی کوچک اما اصولی در راستای خدمت به علم و دانش پژوهان برداشته باشم و رضایت مخاطبان را جلب کرده باشم.

در تعریف مفهوم‌ها و اصطلاح‌های موجود در این اثر تلاش شده است آن‌ها در سطح محض و بیشینه‌ی شمول معنایی و ابعادی تعریف شوند و اصول و قواعد حاکم بر آن‌ها در سطح کلی و جهان شمول مطرح گردند، البته این حاکی از حجیم بودن دامنه‌ی تعریفی نبوده و برعکس به خاطر این‌که تعداد مفهوم‌ها و اصطلاح‌های موجود در این اثر زیاد و حجم کتاب تا حد ممکن عقلانی باشد، تلاش گردید از گسترش معنی و زیاده و گزافه‌گویی پرهیز شود. هر چند در تعریف‌های ارائه شده تلاش شده است مفهوم‌ها یا اصطلاح‌ها با قاطعیت مطرح و معنی و فضای هر مفهوم یا اصطلاح، دامنه‌ی شمول، قواعد و اصول به‌وسیله صفت‌هایی مشخص و قابل پذیرش ذکر گردند، اما در پاره‌ای از موارد، تعریف‌ها ممکن است با فضای فرهنگی-اجتماعی حاکم بر برخی از جوامع هم‌گونی نداشته باشند و حتی معایر نیز به نظر آیند؛ اما، باید توجه داشت که تعریف‌های ارائه شده در سطح محض مطرح شده‌اند و مربوط به یک جامعه یا فرهنگ معین نیستند و در واقع در همه‌ی جامعه‌ها و فرهنگ‌ها صادقند. پس، اگر تعصب‌ها و پیشداوری‌های فرهنگی-ایدئولوژیکی کنار گذاشته شوند، تعریف‌ها در قالبی چتری چنان جهان شمول به نظر می‌رسند که همه‌ی کیفیت‌ها و صفت‌های موجود را شامل می‌شوند، حتی زمان‌هایی که احساس مغایرت وجود دارد. برای نمونه، اگر خانواده به عنوان یک واحد اجتماعی متشکل از حداقل دو نفر که از طریق رابطه‌ی نسبی، سببی، فرزندخواندگی... تعریف می‌شود و نامی از حداقل یک زن و مرد به میان نمی‌آید، این تعریف می‌تواند هم خانواده‌های دگر جنس‌گرا و هم خانواده‌های هم جنس‌گرا و هم خانواده‌های دیگر را شامل شود و بنابراین در همه‌ی فرهنگ‌ها و جامعه‌ها صادق می‌باشد. به علاوه، در کتاب «فرهنگ توصیفی علوم اجتماعی» تلاش شده است فضای مفهومی به شکل ثابت و پایدار باشد و این فضای مفهومی نه تنها در راستای آشکار شدن معنی حرکتی رو به جلو داشته باشد و امکان تعبیر یا تفسیرهای گوناگون از آن حاصل نباشد، بلکه با بیان مثبت و ایجابی مطرح گردد و صفت‌های نهفته در مفهوم یا اصطلاح مورد نظر به صورت روشن، صریح، و مشخص بیان شوند، نه این‌که صفت‌ها به صورت سلبی مطرح شوند و آن‌هایی بیان گردند که وجود ندارند، چرا که صفت‌های سلبی ممکن است در بسیاری از مفهوم‌ها یا اصطلاح‌های دیگر نیز نباشند و نه تنها به روشن‌شدگی کمک نکنند، بلکه خواننده یا مخاطب را دچار گم‌گشتگی نیز بنمایند.

بنابراین، آنچه که در عصر اطلاعات و ارتباطات از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، سراسازی و بی‌پیرایی است و آن‌چه که امروزه بسیاری از دانش‌آموختگان با آن مواجه‌اند بیش‌باری اطلاعاتی است که نه تنها فرد را در میان انبوهی از اطلاعات می‌گذارند، بلکه ملاک‌های مناسبی را برای گزینش در اختیار او نمی‌گذارند و در نتیجه فرد با گزینش «و»، به جای «یا، یا» در دوراهی‌ها و گاهی چند راهه‌هایی گرفتار می‌آید و به جای رسیدن به ساحل شناخت، از مسیر خود نیز باز می‌ماند. بنابراین، اتخاذ یک زبان مشترک حول موضوعی مشترک می‌تواند راه برون‌رفت از این پیچیدگی‌ها باشد و این میسر نمی‌شود جزء با ارائه‌ی تعریفی عینی و جامع به گونه‌ای که توافق به نسبت همگانی را موجب شود. در نگارش فرهنگ توصیفی علوم اجتماعی مؤلف ارادتمند شما تعریف‌های گوناگون را بررسی و تعریفی را مطرح کرده یا برگزیده است که به نظر خود او می‌تواند پاسخ‌گوی نیازها و مبتنی بر استدلال‌های عقلانی، منطقی و دانش‌پسندانه‌ی موجود باشد و در این راستا انگاره‌ی معینی رجحان داده نشده است، بلکه بسندگی و شایستگی مدنظر بوده و از این رو تلفیقی از انگاره‌ها به تعریف‌های موجود رهنمون شده‌اند.

یکی از نقدهای عمده‌ای که به این جانب به عنوان مؤلف کتاب «فرهنگ توصیفی علوم اجتماعی» وارد شده از جانب همکاران و دوستانی است که این اثر را پیش از چاپ دیده یا در مورد آن شنیده‌اند مربوط به اصطلاح‌هایی است که در حوزه‌ی علوم اجتماعی به صورت اعم موضوعیت دارند و شاید با تخصص اینجانب که در حوزه جامعه‌شناسی و تا حدی زبان و ادبیات باشد کمتر هم‌خوانی دارد و در عین حال شاید وجود اصطلاح‌هایی از حوزه‌های دیگر علوم اجتماعی در این اثر است که کمتر موضوعیت داشته‌اند. هر چند این نقد را در بخش اول تا حدودی وارد می‌دانم، اما همان‌گونه که در دیباچه‌ی کتاب «فرهنگ تخصصی انگلیسی به فارسی علوم انسانی» توضیح داده‌ام، یکی از مهم‌ترین کارهایی که طی دوران زندگی خود انجام داده‌ام ترجمه‌ی متون انگلیسی در رشته‌های گوناگون برای نشریه‌ها و حتی دانشجویان و دانش‌پژوهان بوده است که همان‌ها چنان گسترده بوده‌اند که آگاهی من از رشته‌های مورد نظر را تا حدی برسانند که با توسل به منابع موجود بتوانم در زمینه‌های خاصی تعریف‌های قابل‌پذیرشی ارائه دهم. اما، در خصوص بخش دوم نقد مورد نظر ذکر دو نکته ضروری است:

۱) رشته‌های گوناگون علوم اجتماعی امروزه چنان در هم تنیده‌اند که در نظر برخی از اندیشمندان بار دیگر تلفیق آنها مطرح گردیده و حتی در حوزه‌های پژوهشی حول یک محور معین نگاه‌های گوناگونی را می‌طلبد و از این رو حضور و نمود اصطلاح‌ها و مفهوم‌های این حوزه‌ها در هم‌دیگر کاملاً موضوعیت یافته است؛ بنابراین، در این اثر به‌ویژه اصطلاح‌هایی وارد شده‌اند که اشتراک کاربردی در رشته‌های گوناگون علوم اجتماعی دارند و کمتر به اصطلاح‌هایی پرداخته شده است که صرفاً در یک حوزه کاملاً تخصصی در نظر گرفته می‌شوند، البته این امر در خصوص جامعه‌شناسی متفاوت است و در این حوزه تلاش شده است بیشینه‌ی ورود صورت گیرد؛ و ۲) نیاز پژوهش‌گران و دانش‌پژوهان به‌ویژه دانشجویان تحصیلات تکمیلی به تعریف‌های

نظری است که گاهی مشاهده‌ی سرگردانی و حتا گم‌گشتگی آن‌ها یا در مورد نبود تعریفی قابل قبول یا عدم دسترسی به تعریف و یا تعارض تعریفی و روحیه‌ی طلب‌کارانه آن‌ها از جامعه‌ی علمی که کاملاً به حق نیز به نظر می‌رسد انگیزه‌های قوی در من ایجاد کرد تا بتوانم تا حد ممکن پاسخ‌گوی آن‌ها باشم. به هر حال، اکنون این اثر در حد بضاعت این جانب به پایان رسیده و تصور می‌کنم تا حدود زیادی بتواند پاسخ‌گوی نیازهای مخاطبان گرامی باشد، با این حال دروازه‌های تعدیلی، اصلاحی، و تکمیلی این اثر در چاپ‌های بعدی هم‌چنان باز است و امیدوارم کلیه‌ی عزیزانی که تمایل به کمک دارند یاری‌رسان باشند و بر من منت گذاشته و کساستی‌ها، اشکال‌ها و پیشنهادهای خود را به نشانی‌های الکترونیکی mirzaeei_khalil@riau.ac.ir و mirzaekhalil@yahoo.com ارسال نمایند تا بر نور چشمان من بیفزایند و در غنای این کار سهیم باشند.

هم‌چنین، لازم است در خصوص اثر مورد نظر به چند نکته اشاره شود: (۱) چیدمان اصطلاح‌های کتاب مبتنی بر الفبای فارسی بوده و معادل انگلیسی آن‌ها نیز در مقابل آورده شده‌اند، اما برای اینکه کاربران گرامی در کاربرد معکوس - انگلیسی به فارسی - دچار مشکل نشوند، در پایان کتاب چیدمان انگلیسی به فارسی نیز بدون توضیح‌های توصیفی ارائه شده است؛ (۲) در میان پاره‌ای از متخصصان در خصوص برخی از مفهوماها اتفاق نظر وجود ندارد، به‌ویژه در مورد معادل‌هایی که از زبان‌های غیر فارسی به فارسی برگردانده شده‌اند، به همین دلیل در مدخل اصلی‌ای که توضیح‌های توصیفی آورده شده‌اند معادل‌های انتخابی آورده شده‌اند که آغاز بر اساس اولویت اصطلاح‌گزینی بوده است، اما اصطلاح‌های بعدی نیز در قالب مدخل‌هایی جداگانه آورده شده‌اند، البته بدون توضیح‌های توصیفی و برای توضیح به اصطلاح اصلی ارجاع داده شده است؛ (۳) تعریف برخی از اصطلاح‌ها به‌صورت مستقیم از منابع دیگر برداشت شده و سند آنها نیز آورده شده است، اما همین امر در پاره‌ای از موارد تفاوت در سبک نگارش را موجب شده است؛ البته در خصوص منابع خارجی‌ای که مؤلف آن‌ها را شخصاً ترجمه نموده است این تفاوت سبک یا وجود ندارد یا کمتر محسوس است، چرا که در ترجمه انطباق سبک نیز صورت گرفته است، اما در خصوص منابع فارسی، رعایت اصل امانت‌داری مانع انطباق شده و تفاوت در سبک کاملاً طبیعی است. لازم به ذکر است که غنای اثر بر تفاوت سبکی ترجیح داده شده است؛ (۴) برخی از اصطلاح‌ها در علوم گوناگون اجتماعی دارای مصداق‌های تعریفی گوناگونی هستند و در پاره‌ای از موارد مؤلف مجبور شده است تعریف‌های گوناگون را در قالب مدخلی مشابه بیاورد که در این حالت جداسازی با اختصاص عدد به هر تعریف صورت گرفته است؛ (۵) برخی از اصطلاح‌ها با وجود دامنه‌ی تعریفی متفاوت و حتا معادل فارسی متفاوت، در معادل انگلیسی، باهم یکسان هستند، نظیر اصطلاح *population* که هم با عنوان جمعیت و هم با عنوان جامعه‌ی پژوهش آورده شده است که این امر به دلیل تشابه در مصداق انگلیسی است و نه اشتباه تعریفی یا معنایی.

در پایان بر خود واجب می‌دانم از کلیه‌ی دوستان و همکاران دانشگاهی که مشوق من در این کار بوده‌اند و پیشنهادهای ارزنده‌ای را نیز ارائه داده‌اند و یا در این اثر به‌صورت مستقیم نقش داشته‌اند به‌خصوص سرکار

خانم‌ها ندا عظیمی و منیره زارع و مرجان پاکدامن که کار همسان‌سازی و تدوین را انجام داده‌اند و زمان و نیروی قابل ملاحظه‌ای را صرف این اثر کردند، صمیمانه سپاسگزاری کنم. هم‌چنین، از عزیزانی که در کار نمونه‌خوانی و غلط‌گیری در این کار سهیم بوده‌اند به‌ویژه همسر سرکار خانم میترا شادمان اصل و سرکار خانم‌ها، سامیه نیکخواه، می‌گل محمد علیزاده عرب، الهه بدری، شهره محمدزاده و آقای حامد غلامپور و نیز مدیریت محترم انتشارات فوزان جناب آقای مرادی قدردانی و تشکر می‌نمایم و با پیش‌بینی و آرزوی آینده‌ای پر بار و بشر دوستانه برای تنها دخترم یگانه، زحمت‌ها و بردباری‌های خانواده‌ام را ارج می‌نهم.

خلیل میرزایی

۱۳۹۴

www.ketab.ir